

Univerzalna odličnost v procesih lokalnega in globalnega povezovanja

Mag. Vesna Drole¹

Uvod

"Če bi bila Zemlja vaše telo, bi lahko občutili bolečino na vseh področjih, kjer je prizadeta - vojne, politično in ekonomsko zatiranje, lakota in onesnaženje pustošijo na vseh koncih".

Thich Nhat Hanh

Živimo v obdobju, ko država in njen aparat znotraj svojih okvirov ne zmoreta več sama krojiti pravil življenja, niti zadovoljiti vseh interesov ljudi, po drugi strani pa tudi zveza, kot je EU, ni sposobna nadomestiti vloge nacionalnih držav.² Izjave aktualnih političnih voditeljev nacionalnih držav in EU, v katerih prisegajo na usmerjenost k skupnim regionalnim, evropskim ali humanističnim interesom, namreč v praksi še vedno negirajo dejanja posameznih nacionalnih držav in njihovih predstavnikov, ki so dokaz nadvlade nacionalnih čustev, nacionalnih interesov, nacionalizma,

¹ mag. Vesna Drole je zaposlena na Ministrstvu za notranje zadeve RS. Po izobrazbi univ.dipl. novinarka, magistrirala na temo Evropsko povezovanje - Vloga množičnih medijev pri sprejemanju slovenskega integracijskega modela - Primer projekta Rastoča knjiga

² Pokazalo se je, da še zdaleč ne pomeni alternative državnemu povezovanju; da je njena identiteta še vedno šibka, tudi zavoljo nedodelanega uradniškega aparata, ter da ji pogosto primanjkuje prave vizije. Večkratnih širitev unije in sprejemanja drugih pomembnih odločitev očitno niso spremljali dovolj argumentirani dialogi z volivci držav članic. Ljudje uniji očitajo zbirokratiziranost, brezosebnost, odtujenost.

patriotizma. To kaže na dejstvo, da so države kljub vrsti pomanjkljivosti še vedno živ organizem, ki se mu narodi še niso pripravljeni odreči, saj jim rabi kot orodje identifikacije. Ideologija, zavedanje in prevlada so trije med seboj povezani koncepti, ki še vedno obvladujejo naše življenje in delovanje. Več kot legitimno se zato zastavlja vprašanje, ali je napoved, ki jo je leta 1849 izrekel Victor Hugo³ o oblikovanju bratstva evropskih narodov, ki naj bi se zlilo v višjo entiteto, sploh izvedljiva, kaj šele preroška, kot jo ocenjujejo zagovorniki.

Soočamo se z odtujenostjo tako državnih kot tudi naddržavnih struktur od ljudi, ki so jim pravzaprav namenjene. Lahko ocenimo, da gre za stanje precej daleč od odličnosti. Rešitev nastale situacije se kaže v izgradnji bolj učinkovite integracije na vseh ravneh in okoljih.⁴ Nujno je vzpostaviti dvosmerne procese prilagajanja; med manjšinskimi skupnostmi na eni strani in med večinsko družbo na drugi strani. Soprisotnost razlik, različnih kultur v družbi, njenih prispevkov in tudi njihovih poskusov vzdrževanja stikov z domačo kulturo so sodobna realnost. In ker se glavni del integracije dogaja na lokalnih, mikroravneh, v različnih vsakodnevnih stikih s prebivalci nekega okolja, je prav tu potrebno začeti s spremembami. Kajti če ljudje v teh okoljih niso pripravljeni na sprejemanje drugačnosti, potem so zaman tudi vsi drugi ukrepi.⁵

³Fontaine, Pascal (2006): Brošura Evropska unija v dvanajstih poglavjih. Dostopno preko: http://europa.eu/abc/12lessons/index_sl.htm (06.04.2009): »Prišel bo dan, ko se bodo vsi narodi naše celine, ne da bi se morali odpovedati svojim enkratnim posebnostim in veličastni edinstvenosti, zlili v višjo entiteto in skovali bratstvo evropskih narodov. Prišel bo dan, ko bodo polja krešočih se idej edina bojna polja. Prišel bo dan, ko bodo namesto krogel in bomb odločali volilni glasovi.«

⁴ Na nacionalni ravni (odnos do vseh oblik drugačnosti, ne le etničnih manjšin; do žensk, do hendikepiranih, drugače spolno usmerjenih itd.), mednarodni oziroma globalni ravni.

⁵ Medica, 2006: 130

Potencial za oblikovanje učinkovitejšega in kohezivnejšega načina (so)bivanja, torej za poznavanje resničnih problemov ljudi (vseh družbenih skupin, ne le družbenih elit) in iskanje rešitev, imata lahko civilna družba in množični mediji; predvsem v smeri premagovanja predsodkov, zakoreninjenih stereotipov in strahov pred drugačnostjo ter utemeljevanju, da raznolikost lahko tudi bogati in ne nujno izrodi, kot je do nedavnega samoumevno veljalo. Te stare vzorce pa je mogoče spremeniti le postopoma, dolgoročno in z doslednim zavzemanjem za sprejemanje drugačnosti. To vlogo pa je potrebno prepoznati, se je zavedati njenega pomena in jo z odgovornostjo izvajati.

Zanimivo je opazovati odnos države in množičnih medijev do enega takih projektov, *Rastoče knjige*,⁶ pri katerem gre za akcijo civilne družbe, ki si je za cilj zastavila s kulturo (tj. knjigo) povezati večinsko prebivalstvo med sabo in z drugimi narodi.

Ta projekt ima več nalog; z različnimi kulturnimi dogodki in razstavami naj bi ohranjal spomin na pomen knjige v slovenski zgodovini in na pomembne zgodovinske dosežke ljudi s tega območja. Knjiga naj bi bila tako slovenski simbol tudi v novem tisočletju; predvsem kot sporočilo prihodnjim generacijam o velikem pomenu znanja in izoblikovanem sistemu vrednot. Mladim naj bi projekt prenesel sporočilo, da je v znanju moč. Koordinator projekta *Rastoča knjiga* je Državni svet Republike Slovenije, vsebinsko pa je projekt tesno povezan tudi z Narodno in univerzitetno knjižnico v Ljubljani, Slovensko akademijo znanosti in umetnosti in z nekaterimi drugimi institucijami. Projekta torej ne »gradi« posamezna organizacija ali posameznik, ampak v njem

⁶ <http://www.ds-rs.si> (06.04.2009)

sodeluje prostovoljna množica med seboj povezanih ljudi in institucij; na sicer zelo ohlapen način pa povezuje tudi civilno družbo z državo. A pojdimo po vrsti; najprej pogledjmo, kako se ljudje dojemamo, prepoznavamo.

Slika 1: Deklica z Rastočo knjigo stoji v Župančičevi jami, med Navjem in Železno cesto Foto: Anton Bukovnik

Svet kot prostor "soobstoječih identitet"⁷

V tradicionalnih družbenih sistemih je imelo vprašanje »Kdo sem?« zaradi ustaljenega družbenega reda in načina življenja zelo majhno vlogo, saj je bila posameznikova identiteta nedvoumni in dokončni družbeni »proizvod«. Ta institucionalna moč pa je v modernih časih v glavnem izginila.⁸

Kot trdijo nekateri avtorji⁹ današnjega časa, se danes svet vrti okoli identitet, saj se posameznik vprašuje: »Kam spadam, komu pripadam? Živimo v obdobju, za katero je značilno, da univerzalna identifikacija skoraj ni mogoča. Vse socialne identitete so razcepljene med identiteto in identifikacijo.¹⁰ Pretirano poudarjanje značilnosti in lastnosti neke identitete posameznika, ki naj bi jo imel, pa po mnenju nekaterih avtorjev bolj škodi, kot koristi. To naj bi veljalo tudi za najpogostejšo in uveljavljeno identiteto: nacionalno identiteto države. Kajti bistvo identitet je nenehna pot k nečemu, pri čemer cilja pravzaprav ne poznamo, morda ga niti ni. V tem smislu je identiteta neprestano (re)producirana kot »skrita želja«, ki nam jo reproducirajo različni ideološki programi.¹¹

Danes pogosta dilema je, ali tudi politične skupnosti, kot je EU, nujno potrebujejo evropsko identiteto, da bi mobilizirale vse svoje potenciale. Armingeon¹² meni, da »dokler EU ne zahteva ekstenzivnega in daljnosežnega izražanja solidarnosti od svojih ljudi, kvalificirana kolektivna identiteta skoraj ni potrebna. To pa bi se dramatično spremenilo, če bi unija uvedla visoke davke in

⁷ op. v angleščini "nested identity"

⁸ Praprotnik, 1999: 30

⁹ Npr. Huntingon

¹⁰ Gre za neprestano redefiniranje samega subjekta, za njegovo umeščanje v identitetni kontekst.

¹¹ Praprotnik, 1999

¹² Kohli, Novak, 2003: 8

prerazporedila glavne vire.« Spet drugi menijo, da se lahko evropska identiteta pojavi kot posledica razvoja institucij. Evropska identiteta tako naj ne bi bila pogoj za evropsko družbo, temveč stranski produkt njene institucionalne izgradnje – njenih vse večjih kulturnih komunikacijskih in menjalnih povezav, njene skupne ekonomije in denarja, njenega političnega okvira vladanja in reprezentacije itd. Tretji spet razlagajo, da se identiteta kot občutek pripadnosti pojavi na podlagi državljanstva ter pravic in dolžnosti, ki se nanjo vežejo.

Z ustavnega vidika se identiteta kot politična identiteta skupnosti izraža v različnih uradnih dokumentih, v obliki državljanstva. Drugo pojmovanje evropske identitete, ki je pomembnejše, pa se osredotoča na »idejo« Evrope; torej pomen, kaj Evropa je oziroma kaj bi morala biti, upoštevajoč tekste in diskurze med različnimi skupinami intelektualcev in politikov. Tretjič, identiteto lahko razumemo s kulturnimi pomenskimi sistemi in kulturami prakse, s čimer se ti pomeni ustvarjajo in ohranjajo (npr. spomeniki, praznovanja, miti, heroji, prazniki, himne, zastave, muzeji, romanja), četrti nivo identitete pa zadeva posameznika, njegovo izkušnjo in izražanje njegove identitete. Ta je glede na rezultate javnega mnenja pri državljanih EU še zelo šibka.¹³

Evropsko identiteto je torej treba razumeti kot multinivojsko ali multiležečo globalno in nacionalno (lahko tudi regionalno in lokalno) povezanost. Nekateri omenjajo hibridno identiteto, ki jo je v Evropi kot postnacionalni entiteti možno prepoznati v nasprotujočih se občutkih pripadnosti. Ti so še zlasti očitni pri

¹³ Podpora še vedno bistveno ne odstopa od rezultatov raziskave v državah članicah v začetku 90. let, ko se je manj kot 5 odstotkov vprašanih najprej prepoznalo kot Evropejce, 45 odstotkov pa jih je odgovorilo, da sploh ne prepoznavajo nikakršne evropske komponente v svoji identiteti; 88 odstotkov vprašanih jih je obenem odgovorilo, da se tesno identificirajo s svojo nacijo ali religijo. Reif v: Kohli, Novak, 2001: 112

skupinah ljudi, ki živijo ob meji, pri mednarodnih migrantih, pri ljudeh iz diaspore, ljudeh z več državljanstvi ali pri tistih v multinacionalnih oziroma multietičnih zakonih.¹⁴

Živimo torej v svetu "soobstoječih identitet" kot je ta fenomen poimenoval Gary Marks¹⁵, sicer avtor večnivojskega vodenja. Slednji je definiral multiplo soobstoječe identitete z lokalnimi, regionalnimi in supernacionalnimi teritorialnimi skupnostmi skupaj z identiteto naroda. Podobno poznamo tudi novo multiplo obliko državljanstva, v kateri so združene identitete, pravice in dolžnosti, izražene z oblikovanjem skupnih institucij, držav, nacij in transnacionalnih zvez, regij in zvez regij. Evropska integracija je tako na neki način načela nacionalne temelje političnega reda in omogočila nastanek novih multiplih povezav, ki so izpodrinile dotedanje enotne. V Evropi multiplih identitet pa ni druge učinkovite alternative, kot je sistem multinivojskega vodenja, ki temelji na subsidiarnosti – odločanju čim bližje državljanom. Tu imata zelo pomembno vlogo civilna družba in mediji, ki bi morali v imenu ljudstva odpirati relevantna družbena vprašanja in tako prispevati k demokratični in k javnosti usmerjeni politični skupnosti. In prav na tej točki nastopi problem; prva ima do širše javnosti omejen dostop, drugi delujejo pod »taktirko« kapitala, pogosto tudi oblasti, in se zato osredotočajo na teme, ki prinašajo koristi in dobiček.

Ohranjanje ali počasno umikanje nacionalnih identitet?

Ali se torej nacionalne identitete počasi umikajo? Če obudimo spomin na najpogostejše teme ob nastanku naše države, ki naj bi bile motiv za »rojstvo« suverene Slovenije, ugotovimo, da so bile te

¹⁴ Kohli, Novak, 2001: 9–10

¹⁵ Palmer, 2001: 1–17

najpogosteje povezane z vprašanjem jezika,¹⁶ vprašanjem ohranitve kulturne identitete,¹⁷ sledile pa so težnje po gospodarski samostojnosti. Suverenost, jezikovna in kulturna identiteta oziroma samobitnost, politična pripadnost zahodnemu evropskemu civilizacijskemu modelu (demokraciji, pluralizmu) so torej bili ključni pojmi, s katerimi bi lahko ubesedili nacionalno odločitev za osamosvojitve.

To ne preseneča, saj sta že Karl Marx in Friedrich Engels ugotovila, da je produkcija idej, predstav, zavesti najprej neposredno vpletena v materialno dejavnost in v jezik dejanskega življenja.¹⁸ Besede in z njimi povezan govor so torej zelo primeren instrument reprodukcije predstav, verjetij in odnosov, saj jih zaradi njim lastne materialnosti samoumevno sprejemamo kot zanesljiv »kanal« za prenašanje »resnic«, piše Forrester.¹⁹ Tudi narod obstaja in se reproducira predvsem v obliki diskurza. Toda zakaj ljudje še vedno pristajajo na nacionalno determinacijo? Je strah pred nepripadanjem, kar žene posameznika v identifikacijo?

Anderson²⁰ meni, da gre za ljubezen do imaginarne skupnosti, ki naj bi ji ljudje pripadali, imaginarnost je »pogoj« za tovrstno ljubezen, saj naroda in te svoje pripadnosti ne moremo doživljati »razumsko«, temveč samo z ljubeznijo, ki ne potrebuje, oziroma celo ne sme imeti, racionalnih argumentov. Narod je v svojih »naravnih sponah« asimiliran z barvo kože, spolom in časom rojstva: torej z elementi, ki so vnaprej dani, zato ti prevzamejo avro nepristranskosti. Po Adornu²¹ je tako nefunkcionalnost narodne biti

¹⁶ Možnost ohranitve jezika, uveljavljanje slovenskega jezika, jezik v vojski, uradna raba jezika oz. vsiljevanje jugoslovanščine.

¹⁷ Ohranitev skupnega jedra, upor poskusom konstrukcije nekakšne jugoslovanske kulture.

¹⁸ Marx, Engels, 1971: 24

¹⁹ Praprotnik, 1999: 54

²⁰ Andersen, 1998: 19

²¹ Adorno, 1972

osnovni argument in ideološki mehanizem, ki vzbuja verovanje, da je nacionalna identiteta »vrednota«, ki se ji posamezniki ne smejo odpovedati.

Narodi zato tudi v današnjem globalnem svetu presegajo etnične temelje zgolj, ko gre za sredstva, redkokdaj, ko gre za cilje. Večina držav je za svoj model vzela podobo demotične (*demotic*), domorodske (*vernacular*) etnije, nacionalizem pa je postal predvsem domena malih narodov in etnije. Obstoj pluralističnega sveta malih narodov je jamstvo ohranitve in enotnosti domorodske kulture, ki vsaki skupnosti pomeni logično osnovo neodvisne politične eksistence. Če hočejo preživeti, morajo mali politični narodi neprestano obnavljati svojo kulturo, ki mora temeljiti na junaški in enkratni preteklosti, ter jo vsajati v vsako generacijo posebej. To poudarja tudi France Bernik, ki umešča nacionalne oziroma državljanske vrednote v sam vrh vrednot, ki so v EU še toliko bolj nepogrešljive, saj po njegovem lahko le skupna volja po obstajanju ohrani doseženo samostojnost.²²

Podobnega mnenja je tudi Anthony Smith,²³ ki pravi, da je nacionalna identiteta pogoj za družbeni in ekonomski razvoj kot tudi za njegov politični in kulturni produkt: zgodovinska skupnost in identiteta sta pojava, ki ju je vrenje ljudstva pripeljalo v ospredje politične pozornosti. Tudi Claude Lévi Strauss, ki je nekoč zagovarjal enako kompleksnost vseh civilizacij in njihov enak pomen za razvoj človeških misli, je v svojem delu *Rasa in kultura* zapisal, da bi mešanje kultur in odpravljanje kulturnih razlik pripeljalo do intelektualnega propada človeštva in bi lahko ogrozilo kontrolne mehanizme, ki zagotavljajo biološko preživetje. To je vsekakor dober argument za nacionalne skupine, da ohranjajo svojo tradicijo in svojo identiteto. To je tudi argument za podporo projektu

²² Bernik, 2004

²³ Smith, 1990

Rastoča knjiga, ki ga bom v tem tekstu nekoliko kasneje vzela pod drobnogled.

Nacionalna identiteta torej še vedno ni pogrešljiva in kljub temu, da postaja nezadostna, ohranja pomembno, ključno vlogo. Tako bo vsaj tako dolgo, dokler ne bo zagotovljen vsaj sorazmerno enak razvoj vsem narodom²⁴ in ne bodo pripravljeni prestopiti v višjo fazo; ko bodo narodi pripravljeni začeti razmišljati in delovati širše, ob medsebojnem poznavanju, spoštovanju in upoštevanju razlik. To pa nikakor ne pomeni, da bodo morali neposredno žrtvovati svojo etnonacionalno identiteto, katere sestavni del je kultura.

Nacionalna proti globalni kulturi

Dolgo se je kultura predstavljala za enega najzapletenejših konceptov v človeški in socialni znanosti, čeprav gre za pojav, vzet iz vsakdanjega življenja. Je povsod in je razvita kot pogosta lagodnost za sugeriranje različnih verzij kolektivnosti, pogosto označena s splošno uveljavljenimi pomeni, vrednotami in nazori. Njena splošna prepoznavnost v tej domnevni partikularnosti jo umešča med centralne globalne koncepte današnjega časa.

Slovar slovenskega knjižnega jezika definira kulturo kot "skupek dosežkov, vrednot človeške družbe kot rezultat človekovega delovanja, ustvarjanja"²⁵. Svetovna konferenca o kulturni politiki, ki je bila leta 1982 v Ciudad de Mexico, pa je kulturo opredelila kot »celovit splet značilnih duhovnih, materialnih, intelektualnih in čustvenih lastnosti, ki označujejo družbo ali družbene skupine«.²⁶ Torej poleg umetnosti tudi način življenja, temeljne človekove pravice, tradicije, vrednostne sisteme.

²⁴ Op.: če je to sploh možno.

²⁵ SSJK, 2000:465

²⁶ Bernik, 2004: 221

Pojem kulture se torej uporablja različno in v različnih besednih zvezah.²⁷ Od zelo širokega pojmovanja kulture kot razumevanja človeške družbe kot npr. vseh današnjih demokratičnih držav, ki so razvile urbano, sekularizirano in industrializirano stopnjo civilizacije. Pojem kulture se zelo zoži, če ga povezujemo z različnimi družbenimi skupinami npr. ateisti, delavskim razredom..., za katere so prav tako značilne skupne vrednote, navade itd.. Pojmovanje kulture v etičnem pomenu pa zaznamuje skupek lastnosti, po katerih se etnične skupnosti razlikujejo med seboj. Sestavine le te so²⁸ vedenjski vzorci (običaji, navade, oblačila, hrana, prosti čas), ideje (prepričanja, stališča, vrednote, institucije) ter proizvodi (književnost, folklor, umetnost, glasba, (umetni) izdelki). V primeru neke etnične/nacionalne kulture je treba opazovati vse te tri ravni pojmovanja.

Še vedno je najbolj v uporabi pomen, ki izhaja iz klasične antropologije za način življenja in skupek navad neke skupine ljudi. Ta esencialistični pomen, ki predpostavlja homogen, omejen, teritorializiran in zgodovinsko zakoreninjen skupek tradicij, ki naj bi se dedovale skozi generacije in »označevale« skupine ljudi, pa danes ne velja več. Prav zaradi takega pojmovanja kulture so se razvili predsodki in strahovi pred priseljenci, ki naj bi prihajali iz drugih kultur, ki so tako različne od »naše«, da to ovira njihovo vključitev v našo družbo. Nekateri teoretiki²⁹ to poimenujejo kulturni fundamentalizem.

Kot smo že nakazali, ima kultura v okviru nacionalne identitete prav posebno mesto. Kot pravi Colic-Peiskerjeva, skupnost deluje tudi kot medij za kulturo ne glede na to, ali jo pojmuje kot nacionalno, etnično in profesionalno kulturo ali katero koli obliko

²⁷ Plesna kultura, kultura gluhih, kultura kulinarike itd.

²⁸ Čok, 1999:51

²⁹ Npr. Verena Stolcke

»subkulture«. »Kultura je pomemben del človekovih identitet. Vendar pa, ko ljudje migrirajo, »kultura« ni nekaj, kar lahko spravijo v kovčke, temveč se nanaša na vrsto družbenih procesov, ki so živi in dinamični, ki potrebujejo kontekst skupnosti, ki imajo skupne navade, kulturne prakse in zgodbe, mite in občutek pripadnosti, da se lahko živi naprej.«³⁰

Kultura je torej praktičen koncept, za katerega je Chris Barker³¹ dejal, da »je oboje; ime za področje, na katerem poteka bitka med vrednotami in pomeni in kjer se izvajajo običaji, ter hkrati orodje, s katerim se intervenira v družbeno življenje«. V javnem diskurzu namreč kultura ostaja precej zaznamovana s statičnimi in ključnimi termini in instrumentalno v zbirki političnih intervencij.

V zvezi s kulturo lahko torej izpostavimo vsaj troje. Prvič, priučena je v družbenem življenju; drugič, vanj je visoko integrirana; tretjič, kulture kot pomenske sklope in oblike, ki razločujejo družbe in območja, najbolj prizadeva vedno večja medsebojna povezanost v prostoru. Gre za strah pred nečistostjo zaradi mešanja kultur, strah pred hibridnostjo, mešanicami.³²

Zaradi vse pogostejšega povezovanja na vseh sferah delovanja, tudi na področju kulture, se ustvarja vtis, da gre danes za svetovno kulturo, ki presega sleherno nacionalno kulturo in naj bi bila celo vrednostno na višji ravni. Nacionalne kulture, zlasti pa manjši narodi, so se znašle pred preizkušnjo. Če je ta stvarna, ne samo videz, terja odgovor, ali ima nacionalna zavest sploh še kak smisel, razen kot arhaičen preostanek kvečjemu folklornega pomena.

Mladen Dolar npr. zagovarja tezo, da so bile »vse bistvene točke, na katere se opira slovenska identiteta, ravno točke prekinitve z avtohtonostjo in nacionalno identiteto«. Po njegovem pogled v

³⁰ Colic-Peisker, 2003: 1

³¹ Barker, 2002: 67

³² Hanerz, 1996: 8–9

preteklost osvetli presenetljivo dejstvo, da slovenska kultura nikoli ni bila branik nacionalne identitete, kot se rado poudarja, temveč je bila njen sprevračevalec. Branila in ohranjala jo je lahko samo tako, da jo je nenehno sprevračala in postavljala pod vprašaj.³³ Meni, da se v umeščanju identitete v razliko in protislovje skriva premoč nad tistim, ki identiteto razume kot notranje enotno in razliko išče zunaj.³⁴

Ali ni nujno, zlasti z vidika interesov malega naroda, da se država postavi na tirnice, vodeče v bodočnost, ki ne bo temeljila na nacionalni diferenciaciji? provokativno sprašuje France Bučar. In odgovarja; če je ta predpostavka točna, pomeni, da je z narodnostjo kot izvorom kulturne ustvarjalnosti konec.³⁵

Ali torej z vidika kulture že obstaja poenotena Evropa? Pogled na zemljevid glavnih religij Evrope pokaže, da je naš kontinent sistematično razdeljen v tri variante krščanstva, ki bistveno zaznamujejo tudi značaj nacionalnih kultur.³⁶ Podobno tudi islamska vera³⁷ vpliva na evropsko kulturo vsaj v štirih smereh, piše

³³ Po njegovem so zareze v avtohtono pomenili pokristjanjevanje, protestantizem, razsvetljenski začetek slovenskega gledališča (z uvozom tujih idej), Prešernova uporniška drža zoper zatohlost takratne slovenske identitete, Cankarjevo uvažanje tujih dekadentnih idej, socialistični nazori, Kosovelovo »škandalozno« uveljavljanje slovenskega impresionizma itd.

³⁴ Pagon, Čepič, 2003

³⁵ www.ds-rs.si (06.04.2009)

Therborn, 1995: 215: Na severu ležijo protestantske države, osrednji in južni deli so katoliški, z izjemo Nemčije, Nizozemske in Švice, ki so delno katoliške, delno protestantske države. Na vzhodnem delu pa najdemo ortodoksno krščanstvo, tako da lahko ugotovimo, da meje med različnimi religijami bolj ali manj potekajo vzdolž meja nekdanje SZ, Romunije in nekdanje Jugoslavije (razen baltskih držav na severu ter Slovenije in Hrvaške na jugu).

³⁷ Therborn, 1995: 215: Muslimanske države ležijo ob mejah Evrope v Severni Afriki in na Srednjem vzhodu. Muslimanska država je Turčija. V kar nekaterih evropskih državah so enklave, v katerih živijo milijoni muslimanskih priseljenskih delavcev. Na območju nekdanje Jugoslavije in Albanije imamo religijska nasprotja med muslimani, protestanti, katoliki. V nekaterih evropskih državah pa obstajajo

Heiskala.³⁸ Evrope pa v različne kulturne regije ne deli le religija; čeprav Evropejci vedo drug o drugem več kot kadar koli prej v zgodovini, ima v marsikateri evropski državi še vedno precejšen kulturni vpliv nacionalizem. Manuel Castells³⁹ npr. tako za prihodnost napoveduje razvoj identitetnih gibanj, ki bodo temeljile na lokalni kulturi in jih bo spodbudila grožnja prodiranja globalnih ekonomskih mrež v lokalne identitete in njihove načine življenja.

Pretirano poudarjanje teh strahov ipd. je bilo tudi v zgodovini pogosto zlorabljeno v politične namene, kar je privedlo do nacionalizmov, ki so podpirali le dominantno kulturo in izključevali ali marginalizirali vse druge kulture v družbi.

Sodobne opredelitve poudarjajo, da kulture niso statične in se spreminjajo. Prav tako je pomembna ugotovitev, da posamezniki v kulturi osvojijo le nekatere kulturne značilnosti, ne vseh. Ta spoznanja zavračajo stereotipno predstavljanje narodov, ki je pogosto v rabi političnih diskurzov, kot je npr. govor o kulturnih prepadih med narodi ipd.

V globalni ekonomiji se kultura šteje bolj za stvar odločitve kot pa dediščine in je tako manj obvezujoča in tudi manj politična kategorija identifikacije kot npr. barva kože, etičnost, socialni razred ali spol.⁴⁰ Globalizacija je kot kompleksen proces prinesla hitre socialne spremembe, ki so se simultano zgodile na različnih življenjskih področjih; od svetovne ekonomije, politike, komunikacije, v naravnem okolju kot tudi v kulturi, ob tem, da je vsaka od teh sprememb vzajemno vplivala na drugo. Zgodila se je pospešena »povezanost«;⁴¹ hitro razvijajoča in vedno gostejša

še manjše enklave drugih svetovnih religij, kot so judovska vera, torej Izrael na Srednjem vzhodu in judovske skupnosti ali mreže v Evropi.

³⁸ Kohli, Novak, 2001: 112

³⁹ Castells, 1997

⁴⁰ Benett, 1998: 4–5

⁴¹ Tomlinson, 1999

mreža medsebojnih povezav in medsebojne odvisnosti, ki bistveno opredeljuje družbeno, ekonomsko in kulturno življenje moderne družbe. Pomembno vlogo pri tem imajo tudi mehanizmi poenotenja, kot so mediji, interaktivne informacijske tehnologije, turizem, presegajoči nacionalne in religijske meje, ki vzpostavljajo samoumevne tokove in lahko prinašajo to, kar je Parsons⁴² poimenoval »generalizacijo vrednostnih obvez«, kar pomeni sposobnost razumevanja tudi drugačnih zornih kotov ljudi in iskanje podobnosti v vrednostnih pozicijah na abstraktnejši ravni. Četudi se zdi, da religije ločujejo Evropo, je možen tudi pogled, da vse tri oblike krščanstva temeljijo na Bibliji; tudi judovstvo si polovico Biblije deli s krščanstvom in celo islam delno temelji na istih virih kot krščanstvo. Nacionalizmi, ki po definiciji postavljajo meje, nosijo enako sporočilo: naša nacionalna dediščina je dragocena in nas dela različne.

Gre za nekakšno deteritorializacijo kulture, kar pomeni, da pomen geografske lokacije kulture⁴³ počasi razpada.⁴⁴ Posebno vlogo imajo tu migracije, ki so tudi iz enega v drugo okolje že presadile kulturne, socialne, verske, ekonomske in politične značilnosti, s čimer so razvile novo, posebno obliko kulture in hkrati povzročile kulturni trk. Kultura v novem okolju je namreč sestavljena delno iz kulture primarnega okolja, delno pa novega okolja.⁴⁵ Prav zato z globalizacijo na plan izbruhne tudi strah pred mešanjem kultur.

Tudi marsikaj v Sloveniji je del slovenske kulturne dediščine, pa ne moremo trditi, da je vse delo Slovencev. Prej velja nasprotno, a zato ta »druga« kultura ni nič manj naša, saj je tu in nastopa kot del tega kulturnega prostora. Pravzaprav je ravno ta množica vplivov, ta

⁴² Kohli, Novak, 1991: 112

⁴³ Ne le fizična, okoljska in klimatska lokacija, ampak tudi vse samodefinicije, čiste etnične meje in delitvene prakse, ki nas obkrožajo.

⁴⁴ Nestor, Garcia, Canlini, 1995

⁴⁵ Bennet, 1998: 30

večnacionalnost umetnikov in drugih, ki so tu živeli ali le potovali, ob tem kaj ustvarili in to zapustili na prostoru, ki ga danes zamejujejo slovenski mejniki in še malo onkraj njih, kjer tudi žive Slovenci, tisto, kar karakterizira slovenski kulturni prostor.⁴⁶

Bučar pravi, da je evropska kultura sinkretičen pojem, kakršen je tudi pojem Evropejca. Evropejec je nekdo zato, ker pripada nekemu evropskemu narodu, ker je Nemec, Francoz, Čeh itd., in ne obratno. Če npr. zavržemo slovenstvo, zlasti če se ne enačimo z vrednotami slovenske kulture, moramo sprejeti neko drugo evropsko narodnost in njihove vrednote, če hočemo ostati Evropejec. Bučar govori o narodnosti, ne o državljanstvu, ki se mu lahko odrečemo. Poudarja, da ne moremo biti osebnost, če ne sprejemamo vsaj minimalnega fundusa vrednot, s katerimi se istovetimo. Te vrednote so večinoma posredovane po pripadnosti neki narodni kulturi. Brez teh vrednot ne moremo oblikovati rešitev v okolju, v katero smo postavljeni. Niti govoriti nismo sposobni, saj je tudi jezik posredovan z nacionalno kulturo. Ta ugotovitev potrjuje pravilnost usmeritve *Rastoče knjige*, ki naj bo tudi vedno bolj odprta za pridobitve sveta, ker sicer tudi rastoča ne more biti.⁴⁷

Srečamo se torej lahko z obema skrajnostma; tako s krčevitim oklepanjem lastne kulture, boleznim strahom in zavračanjem vsega, kar je tuje, kot tudi z idejo, da si kulturo lahko izbiramo sami. Pomembno pa je spoznanje, da ni treba, da se ta dva vidika izključujeta. Bogati spoznanje, da je mogoče ostati zvest svoji prvotni kulturi in dediščini, obenem pa negovati vezi z globalnimi kulturnimi gibanji. Kot ugotavlja Aleš Debeljak,⁴⁸ ta medkulturna kompetenca temelji na spoznavni radovednosti ter sposobnosti sočutenja in vživetja. Nekoga pristno razumeti namreč pomeni, da

⁴⁶ Hudeček, 1995

⁴⁷ www.ds-rs.si (06.04.2009)

⁴⁸ Pagon, Čepič, 2003

ga »zastopimo«, torej da stopimo v njegove čevlje. Empatija je torej pogoj za razumevanje. Da bi med ljudi vsadili razumevanje do različnosti, ga je treba privzgajati, drugačnost predstavljati in na tak način razbijati tabuje. Kajti vzrok za nacionalne napetosti in nesoglasja je prav to, da smo pozabili na skupni imenovalec vseh; na človeka. Eden od načinov za spoznavanje domače in druge kulture in oblikovanja širšega pogleda na svet predstavlja projekt Rastoča knjiga o katerem bomo govorili v nadaljevanju.

Slika 2: Kip Slovencev z bogato zapuščino - od leve proti desni: Jože Plečnik, France Prešeren, Hermann Noordung, Friderik (Fritz) Pregl in Jakob Petelin Gallus (foto: Anton Bukovnik)

Projekt Rastoča knjiga

S povezovanjem na podlagi kulturnih dogodkov, kulturnih izmenjav, s pomočjo literatov, lahko uspešneje kot politiki dosežemo misli in čustva ljudi, medijev in tako prispevamo k boljšemu medsebojnemu razumevanju itd.. Kajti okolja, kjer uspeva različnim narodom v miru sobivati, nas opozarjajo, kako trhlo podlago imajo številni naši predsodki do drugačnih, s katerimi še vedno živimo. Kultura pomeni podporo trajnostnemu razvoju, podlago za socialno usklajenost, rodovitno območje za razvoj civilne družbe, je vodilna sila za inovacije novih tehnologij, pa tudi zdravilo za »trk civilizacij«.⁴⁹

Medkulturni dialog je še zlasti po 11. septembru 2001 postal nujnost. Kulturo je treba upoštevati, kadar govorimo o strpnosti in preprečevanju nesoglasij. Četudi kultura ne more pozdraviti vseh napetosti v naši družbi, pa lahko vsaj nekatere izmed njih omili ali celo prepreči njihov nastanek. Kot je dejal Smith,⁵⁰ je treba evropski projekt, če naj bo ta uspešen, locirati v prostor med nacionalnim prebujenjem in globalnimi procesi kulture ob koncu 20. stoletja in na začetku 21. stoletja. Morda je Svet in z njo Evropa tokrat prvič v zgodovini pred realno možnostjo, da po eni strani vzpostavi mirno sožitje med svojimi številnimi in raznolikimi kulturami in značaji, po drugi strani pa, da na politični ravni vzpostavi tisto konvertibilnost med njenimi političnimi subjekti, ki jo od nje terjajo skupne tradicije in civilizacijska dediščina, kot so rimsko pravo, politična demokracija, parlamentarne institucije, judovsko-krščanska etika, renesančni humanizem in empirizem, romantika in klasicizem itd.

EU je že 1954 sprejela Evropsko kulturno konvencijo, ki jo je 2. julija 1992 ratificirala tudi Slovenija. Vse države podpisnice konvencije so se zavezale, da bodo ustrezno ukrepale, da ohranijo svoj prispevek

⁴⁹ <http://www.coe.si> (06.04.2009)

⁵⁰ Smith, 1992: 67

k skupni kulturni dediščini Evrope in spodbujajo njen nadaljnji razvoj, svoje državljane pa k proučevanju jezikov, zgodovine in civilizacije drugih pogodbenic, da si bodo prizadevale, da na ozemlju drugih pogodbenic razvijajo študij svojega jezika ter svoje zgodovine in civilizacije, da bodo v mejah svojih zmožnosti olajšale kroženje in izmenjavo oseb in kulturnih dobrin ter da bodo štele vse, kar pomeni evropsko kulturno vrednoto in je pod njihovo kontrolo, za integralni del skupne dediščine Evrope in da bodo ukrenile vse potrebno za njeno ohranitev in lažjo dostopnost.⁵¹ Leto 2008 sta Evropski parlament in Svet EU razglasila za evropsko leto medkulturnega dialoga, s čimer je želela tudi v prihodnje prispevati k oblikovanju izražanja in pomena trajnostnega procesa medkulturnega dialoga. S tem naj bi se pripomoglo k uresničevanju več prednostnih nalog, ki jih je EU definirala kot strateške, zlasti s spoštovanjem in spodbujanjem kulturne raznolikosti v Evropi, spodbujanjem dejavnega evropskega državljanstva, zagotavljanjem enakih možnosti in nediskriminacije ter poudarjanjem sodelovanja in povezovanja ob upoštevanju skupnih vrednot EU.⁵²

Kar nekaj res zanimivih projektov smo na evropski ravni lahko opazovali v letu medkulturnega dialoga⁵³. Presenetljivo podobna ideji Rastoče knjige je civilna pobuda "Duša Evrope", ki se je po treh letih zaključila v letu evropskega medkulturnega dialoga. Z razpravo o učinkoviti in trajnostni rabi evropskih kulturnih vidikov združuje predstavnike civilne družbe, znanstvenike, akademike in predstavnike kulturnih, političnih in gospodarskih krogov. Na eni od konferenc omenjene pobude je predsednik Evropske komisije José Manuel Barroso pomenljivo dejal; "Vprašanje, kaj Evropa lahko

⁵¹ http://www.coe.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/018/ (06.04.2009)

⁵² [Http://www.mk.gov.si/si/evropsko_leto_medkulturnega_dialoga_2008/](http://www.mk.gov.si/si/evropsko_leto_medkulturnega_dialoga_2008/) (06.04.2009)

⁵³ Natečaj za mlade novinarje "za širša obzorja", Festival znanosti za mlade, ...

naredi za kulturo in kaj lahko naredi kultura za Evropo, ni nič novega. Vendar je v tem kontekstu postalo bolj pomembno". Bilo bi koristno, da bi primernost trenutka za tovrstno razmišljanje prepoznali tudi na drugih ravneh; tako lokalni kot globalni ravni. Rastoča knjiga ponuja več, kot vsi omenjeni evropski poskusi; zastavljena je širše, odprta je v Svet, ne zgolj glede na politične in ekonomske interese.

Kot je ob zaključku razstave Rastoče Knjige v Piranu, septembra 2003, povedal France Bučar, je ključni pomen projekta Rastoče knjige v tem, da lahko zapolni velikanski manjko v slovenski nacionalni zavesti, da smo enakovredni drugim, tudi večjim narodom, da zmoremo ustvarjati na kateremkoli področju življenja enako dobro kot drugi. Ta manjko nismo uspeli zapolniti ne z osamosvojitvijo, ne z vzpostavitvijo lastne države, institucionalnega aparata. Gre za krepitev spoznanja, da je kultura v svoji celovitosti več kot le literatura, umetnost... Da je kultura splet nacionalnega duha iz katerega živimo, črpamo in nam kot taka edina lahko zagotavlja skupno prihodnost. Kajti nacionalna zavest raste iz kulture in le v njej lahko najdemo nacionalni ponos, ki ni domišljav, in obenem trdno držo, ki prežene občutek ogroženosti v družbi drugačnih kultur in drugačnih nacionalnih zavesti.

Zaključek

Življenje bi bilo pravičnejše, če bi si ljudje najprej prizadevali biti dobri ljudje, nato pripadniki takih ali drugačnih identitet – a realnost je še daleč od te vizije. Globalizem in kapitalizem zahtevata tekmovanje, izločanje, boj za dobiček, preživetje. Nacionalna čustva so še vedno najbolj razširjeno gonilo družbenega delovanja, vse močnejše pa je tudi zavedanje, da se kulturni prostor ne konča na

državnih mejah. Drago Jančar pravi, da je treba priznati, da kulturna samozadostnost, kakor koli se zdi ta iluzija romantična po dolгих letih hrepenenja po slovenski politični suverenosti, v praksi ni izvedljiva, vsaj, če si želi država obstati in zagotoviti razvoj nacionalne identitete.⁵⁴ V EU smo vstopili, ker je to v interesu slovenskega gospodarstva, zagotavljanja varnosti in stabilnosti ter še nekaterih drugih področij življenja. Ko v globalizaciji iščemo mirno sobivanje v različnosti, pa se hkrati zavedamo, da je prihodnost brez konfliktov le iluzija. Upamo pa lahko, in se za to tudi vzgajamo, da bomo v prihodnosti konflikte reševati bolje in strpneje.

Tu smo: soočeni z drugačnostjo, evropsko in tisto »zunanjo«, ki nam je manj povšeči. Upoštevajoč demografske kazalce, je to nedvomno težnja prihodnosti. Globalizacija je razbila varno zavetje osebne in skupnostne identitete, kot smo jo poznali nekoč. Kot alternativa zapiranju vase, sklicujoč se na nacionalno ogroženost, se kaže druga, primernejša rešitev; samozavestna drža odprtosti in pripravljenosti za povezovanje in sodelovanje. A priznajmo: veliko preprosteje je krepiti lastno identiteto v zavračanju drugačnosti, kot pa lastno kvaliteto suvereno postaviti na trg drugih, prav tako kvalitetnih idej in dejanj. Da bi lahko »med seboj različni« v miru in kakovostno sobivali, se bo treba začeti učiti (predvsem mlajše generacije), da ni nič narobe, če sosedje ali tujci med nami govorijo drug jezik ali na življenje »gledajo« drugače. Humanistično je spoznanje, da prav to družbo bogati; jo izpopolnjuje. Ali kot je pred leti v svojem zagovoru na sodišču v Al Fašerju povedal popotnik Tomo Križnar:⁵⁵ »Naučil sem se spoštovati vse kulture, vsa plemena in to, da v vsakem človeku vidim priložnost nekaj se naučiti. Meje

⁵⁴ Pagon, Čepič, 2003

⁵⁵ Iz zapisa dogodkov iz sodne dvorane v Al Fašerju ob sojenju Tomu Križnarju, objavljenem v Dnevniku 16. avgusta 2006.

med narodi so najprej v naših glavah. Z 10.000 metrov visoko letečega reaktivca ni videti nobenih meja.«

Nezadovoljstvo ljudi z državnimi in naddržavnimi aparati ter aktualno družbeno klimo je treba razumeti kot poziv k spremembam v družbenih oziroma mednarodnih odnosih, kjer se družba še vedno deli na »pomembni mi« in »oni drugi«. Na to opozarjajo tudi konkretni primeri, kot je reislamizacija imigrantskih skupin, pri katerih ne gre za religiozni fenomen, ampak za specifičen način iznajdbe skupne kulture in konstrukcije etničnosti v razmerah kulturne in podobne onesposobljenosti zaradi omejevanja.⁵⁶ Brez vzgajanja medsebojnega in medkulturnega sprejemanja in spoštovanja si dolgoročno ni mogoče zamišljati stabilnosti in varnosti v našem okolju. Tudi to je bilo eno od sporočil tragičnega 11. septembra 2002. Prihaja čas ponovnega premisleka o ključnih vrednotah življenja, kulture, medsebojnega spoštovanja, radovednosti in zanimanja za različnosti.

Zapiranje in odklanjanje drugačnosti je neredko posledica občutka majhnosti, nepomembnosti, predvsem pa nevednosti, pomanjkanja informacij. Nepoznavanje identitet kaže na pomanjkanje spoštovanja in slabo razvitost človeškega agensa. Razlike med ljudmi imajo pomemben potencial, zato jih je treba spoštovati in ne prezirati ali se jih bati. Vsak posameznik in vse kulture si zaslužijo enakopraven položaj, saj vsaka od njih nosi dragoceno sporočilo o ljudeh. A tudi to je treba ljudi naučiti. V skladu s teorijo bi množični mediji, vsaj javni, tu morali prepoznati svoje poslanstvo.

V svoji težnji k odličnosti, je to pozicijo zavzel projekt Rastoča knjiga, pri kateri, kot pravi slovenski pesnik Tone Pavček, ne gre

⁵⁶ Castels, Davidson, 2000: Z religijo namreč imigranti kompenzirajo siceršnjo izkušnjo ekonomske marginalizacije, socialne izolacije in rasizem. Tako pri severnoafriški skupnosti v Franciji kot turški v Nemčiji je islam prevzel vir samospoštovanja in način obvarovanja otrok pred kulturo »moralne ohlapnosti«, s čimer se zahodnoevropski imigranti srečajo v revnih soseskah, kjer živijo.

zgolj za knjigo niti zgolj za kulturo. S svojim delovanjem vzpostavlja odprtost v svet; teži k učenju o nas in drugih, k ustvarjanju, povezovanju, spoštovanju. Njegova naravnost je k povezovanju lokalnega in globalnega, alternativnega in državnega, povezuje in ne želi izključevati nikogar, zato je to pravi način delovanja za izboljšanje povezovanja, evropskega in globalnega (čeprav ga razumemo kot povezovanje večine z manjšinami), kot podlaga za nadaljnjo graditev integracijskih programov v posameznih državah ali vzpostavljanje pristnejših odnosov znotraj evropske integracije. A tu bi morala večjo vlogo prepoznati tudi država. Uspešna integracija, za katero je potrebno medsebojno sprejemanje in razumevanje ljudi, ki sobivajo, se namreč lahko zgradi le po vzajemnem sistemu »od spodaj navzgor« in »od zgoraj navzdol, saj mednarodna družba, kjer povezovanje že na nižjih nivojih, v okviru posamezne države, ne uspeva, nima možnosti, da bi resnično zaživela na višji ravni.

Zaradi tega bi državna oblast pogosteje, ne le v času volitev, potrebovala premislek o tem, kdo naj komu služi. Vzpostavljanje distance do civilne družbe, ki lahko pri povezovanju odigra pomembno vlogo, je morda kratkoročno resda »udobnejše«, na dolgi rok pa pomeni izgubo za vse. Vpliv kulturnih projektov, kot je npr. izpostavljeni, oziroma vpliv kulture same se lahko doseže le preko institucij, kot so šole, mediji, gospodarstvo, vlada itd.. Ali obratno: preko družbenih in političnih organizacij se kaže kultura neke skupnosti⁵⁷.

Šele ko bodo širše skupine ljudi dobile občutek, da so spoštovane, da imajo možnost vključevanja in vplivanja in da ima posameznik veljavo, tedaj bodo izpolnjeni pogoji, da bodo institucije, bodisi državne ali nadnacionalne povezave, v resnici zaživele in upravičile svoj obstoj. Njihova odgovornost do slehernega posameznika je v

⁵⁷ Mikolič, Gomazel, 2007, 3

perspektivi časa velika; zdi se, da še vedno večja kot zavedanje o tem.

Bibliografija

ADORNO, T. (1973): *Žargon pravšnjosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

ANDERSON, B. (1998): *Zamišljene skupnosti*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

BENNETT, D. (1998): *Multicultural states: Rethinking Difference and Identity*. London: Routledge.

BERNIK, F. (2004): *Spektrum ustvarjalnosti: Od umetnosti do kulture do znanosti*. Ljubljana: Slovenska matica.

CASTELS, M., ALASTAIR, S. D. (2000): *Citizenship and Migration: Globalisation and the Politics of Belonging*. , New York : Routledge.

CASTELLS, M. (1997): *The Power of Identity*. UK: Blackwell Publishers Ltd.

COLIC-PEISKER, V. (2003): *Globalisation, Humanitarianism and the Erosion of Refugee Protection*. RSC Working Paper, No. 3, Oxford: Refugee Studies Cases.

ČOK, L. idr.(1999): *Učenje in poučevanje tujega jezika*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije.

HANNERZ, U. (1996): *Transnational Connections, Culture, People, Places*. London: Routledge.

HUNTINGON, P., SAMUEL (2004): *Who are We? The Challenges to America's National Identity*. New York : Simon & Cshuster.

HUDEČEK, J. (1995): *(Še zmeraj) odvezane misli: Izbrani komentarji in ocene na TVS 1992–1994*. Ljubljana: DZS.

KOHLI, M., NOVAK, M., ur. (2001): *Will Europe Work?: Integration, Employment and the Social Order*. London: Routledge.

MADŽAROVIĆ, B. (ur.) Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana: DZS.

MARX, K., ENGELS, F. (1971): *Nemška ideologija*, Izbrana dela v petih zvezkih, 1. zvezek. Ljubljana: Cankarjeva založba.

MEDICA, K. (2006): »Večkulturnost in diskriminacija v evropskem kulturnem okolju in v medijskih diskurzih«. *Monitor ISH. Let.:2006, Št.: VII/1*, str. 117–131.

MIKOLIČ, GOMAZEL, V. (2007): Povezanost narodne in jezikovne zavest. Jezik in slovstvo. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije v Kopru.

PAGON, N., ČEPIČ, M., ur. (2003): *Nacionalna identiteta in kultura*. Zbiralnik IV. Ljubljana: ICK.

PALMER, J.& Gillespie, P. (2001): Why Europe – the mission and values of the Europe we need, Brussels: The European Policy Centre and IEA.

PAHOR, J. M. (2003): »Nacionalna identiteta v času globalizacije«. *Annales, Series Historia et Sociologia*. Let.: 2003, Št.:13, str.1.

PRAPROTNIK, T. (1999): *Ideološki mehanizmi produkcije identitet: Od identitete k identifikaciji*. Ljubljana: ISH, ŠOU.

SMITH, A.D. (1991): Genalogija narodov. V Rizman, R. (ur.):Študije o etnonacinalizmu. Zbornik. Krt 79. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije.

THERBORN, G. (1991): European Modernity and Beyond:The Societies 1945-2000. London: Sage Publications.

Spletne strani:

Fontaine, Pascal (2006): Brošura Evropska unija v dvanajstih poglavjih. Dostopno preko:

http://europa.eu/abc/12lessons/index_sl.htm (06.04.2009)

<http://www.coe.si> (06.04.2009)

<http://www.ds-rs.si> (06.04.2009)

